

САМОВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА, ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ТА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Сергій МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград)

У статті розкриваються актуальні проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів, практичних психологів та вчителів початкових класів до організації самовиховання учнів, а також планування самовиховання студентів педагогічних навчальних закладів.

В статті розкриваються актуальні проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів, практичних психологів учителів початкових класів до організації самовиховання учнів, а також планування самовиховання студентів педагогічних навчальних закладів.

Ключові слова: підготовка майбутнього фахівця, учнів, самовиховання студентів, організація та планування, самовиховання.

Прогресивна педагогіка завжди вбачала в дитині не лише об'єкт, а й суб'єкт виховання, що реально виводить виховний процес на значний вищий рівень – самовиховання. Досвід свідчить, що потяг до самовиховання як природна життєва потреба виникає у школярів досить рано і може бути ефективно використана в педагогічній роботі. Виховання, переростаючи в самовиховання, викликає у людини потребу систематично працювати над собою, займатися самовихованням і самовдосконаленням своєї особистості. Теорія і практика свідчить, що самовиховання є педагогічно керований процес і може бути могутнім виховним засобом у руках вчителя, вихователя, соціального педагога, практичного психолога, тому всі вони повинні володіти методикою організації самовиховання учнів.

Термін самовиховання означає систематичну і свідому діяльність особистості, що спрямована на формування і вдосконалення позитивних якостей та усунення негативних.

У процесі формування і розвитку особистості на певному його етапі молода людина починає пред'являти до себе все більше і більше вимог, в результаті чого у неї виникає потреба на самовиховання. Це дозволяє доповнити процес виховання самовихованням, а значить зробити його більш активним і значно дієвим. У педагогіці існує переконання, що процес виховання можна вважати ефективним в тому випадку, коли в учня з'явиться потреба самовиховання, тобто необхідність свідомої планомірної роботи над собою. Практичний досвід і теоретичні дослідження засвідчують, що потреба самовиховання виникає тоді, коли учень підготовлений до нього, коли він починає задумуватися над своєю поведінкою, своїм майбутнім, проявляти деяку самостійність. Прогресивна педагогіка завжди вбачала в дитині не лише об'єкт, а й суб'єкт виховного процесу, кінцевим результатом якого було і залишається самовиховання.

Потреба самовиховання у дітей виникає та реалізується під впливом багатьох чинників. Особлива роль у цьому процесі належить виховній роботі у школі та сім'ї.

Виходячи з того, що учень – не лише об'єкт, а й суб'єкт виховання, то самовиховання становить той необхідний етап в удосконаленні особистості, коли триває активна робота юної особистості над собою (бажання виправити недоліки у поведінці, характері, осмислення власних недоробок у порівнянні з позитивами тощо).

Дослідження свідчать, що елементи самовиховання спостерігаються уже в дітей дошкільного віку, учень початкових класів починає працювати над собою, виробляє ті навички і звички, які потрібні йому як учневі; – виховує волю, дисциплінованість, слухняність, цікавиться своїм внутрішнім світом, у нього з'являється вірець для наслідування, прагнення бути дорослим тощо.

Експериментально доведено, що форми самовдосконалення з урахуванням вікового та індивідуального розвитку учнів досить різні і можуть виражатися у вигляді орієнтації на дорослих, друзів, однокласників, як наслідування, пристосування тощо. Саме в цей період вихователям потрібно подбати про те, щоб дитину оточували гарні друзі, у класі і в родині панувала творча атмосфера, підтримувався порядок, дисципліна та організованість.

Самовиховання передбачає вміння учня ставити перед собою певне завдання, мати внутрішню потребу його виконувати, аналізувати, що зроблено, а що не зроблено, або зроблено погано, контролювати себе та оцінювати результати виконання поставленого перед собою завдання.

Необхідність самовиховання обумовлюється як зовнішніми впливами (вимоги школи, батьків, моральні вимоги суспільства, режим дня), так і внутрішніми (інтереси людини, матеріальні і духовні потреби).

Ефективності процесу самовиховання сприяють різного роду змагання, коли реалізуються прагнення відстояти честь класу, школи та особисту, мають місце критика і самокритика, значну роль відіграє приклад учителя, батьків, друзів, цікавих особистостей.

Внутрішнім імпульсом до самовиховання є внутрішній світ школяра. Він може бути різним за змістом і формою, може бути усвідомленим і неусвідомленим. Завдання вихователя полягає в тому, щоб формувати у дитини позитивні мотиви до самовиховання, які іноді можуть бути і негативними.

Як уже зазначалося, проведені експериментальні дослідження показали, що мотиви самовиховання учнів посилюються під впливом найрізноманітніших причин та обставин, серед яких: прагнення здобути визнання в колективі ровесників, утвердити власну самостійність у колі дорослих,

пізнавальний чи професійний інтерес, бажання отримати перемогу у змаганні, ідеальний образ, який захопив дитину, любов до близьких, до природи і т.п.

Науковець Г.І.Щукіна вважає, що незалежно від виду самовиховання школярів керувати ним можливо при умові дотримання чітких програм і правил.¹

Наведемо основні вимоги-правила організації самовиховання:

1. самовиховання становить невід'ємну частину виховання;
2. робота над собою є добровільною діяльністю ;
3. програма самовиховання повинна бути конкретною і лаконічною;
4. самовиховання потрібно точно регламентувати в часі;
5. шлях до нових самозобов'язань лежить через виконання визначених раніше.

Сподіваємось, названі правила допоможуть не лише вихователям, а й учням правильно організувати важливий і необхідний процес самовиховання.

Виконані дослідження підтверджують таку закономірність: чим старший школяр, тим краще він розуміє, що самовиховання починається, перш за все, з самокритичної оцінки власних негативних вчинків і пошуку шляхів їх подолання (складання програми самовиховання). Самовиховання так само, як і виховання, – тривалий процес, адже людина в будь-якому віці продовжує працювати у руслі самовдосконалення. Процес самовиховання особливо важливий для молодого покоління в цілому, а зокрема для студентів педагогічних закладів – майбутніх учителів, які покликані з урахуванням їх професійного обов'язку здійснювати виховання, яке не може бути без самовиховання.

Тому майбутні вчителі під час свого перебування у стінах вищого педагогічного навчального закладу повинні досконало оволодіти методикою самовиховання. Значну допомогу в реалізації цього важливого завдання може надати адресований студентам навчальний посібник «Воспитание».² Автори посібника визначають, що:

Самовиховання – це усвідомлена і цілеспрямована робота особистості над собою для вдосконалення власних індивідуальних якостей, підвищення рівня культури і світогляду, для того, аби позбавитися від негативних рис характеру, сформувати

¹ Теорія і методика виховання в школі. За ред. Г.І.Щукіної. - К., 1977.

² Нечипуренко Л.С., Подоляк Я.В., Пасынок В.Г. Воспитание. - Харьков, 1997.

особистість, яка б відповідала вищим ідеалам суспільства».

Автори підкреслюють, що самовиховання учнів, майбутнього вчителя (нині студента) – досить складний процес, який охоплює різноманітні сфери його духовного, інтелектуального і фізичного світу, який залежно від життєвої орієнтації особистості і зокрема, майбутнього фахівця майбутньої та обраною ним професії концентрується на більш-менш конкретних напрямках: моральне, естетичне, трудове, правове, фізичне та інші аспекти самовиховання.

Всі причетні до навчально-виховної діяльності повинні усвідомити, що жодна велика людина не стала б великою без навчання і виховання, але вирішальну роль у її формуванні, безперечно, відіграло самовиховання. Історичний досвід самовиховання свідчить, що на початку життєвого шляху кожного з великих і мудрих особистостей були:

- а) усвідомлення мотивів;
- б) вироблення програми саморозвитку;
- в) чітке дотримання програми, самоконтроль;
- г) тренування волі, характеру.

Ось приклад програми самовиховання великого вітчизняного педагога К.Д.Ушинського:

«1. Спокій цілковитий, у крайньому разі зовнішній.

- 2. Прямота у словах і вчинках.
- 3. Обдуманість дій.
- 4. Рішучість.
- 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова.
- 6. Не гаяти часу несвідомо; робити те, що треба, а не те, що трапиться.
- 7. Витрачати лише на необхідне, або приємне, а не пристрастями витрачати.
- 8. Кожного вечора добросовісно звітувати собі про вчинки.
- 9. Ніколи не хвастатися тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде.
- 10. Ніколи не показувати цього».³

Автори начального посібника «Воспитание» рекомендують використовувати таку систему методів самовиховання:

- 1. самоінформація;
- 2. самопереконавання;
- 3. самоконтроль;
- 4. самоуправління;
- 5. самонавіювання; аутотренінг тощо.

У чітко сформульованих тезах розкривається зміст і зазначаються шляхи реалізації кожного методу.

До найбільш поширених методів самовиховання учнів загальноосвітніх шкіл належать: 1) самозобов'язання; 2) самозвіт; 3) самоаналіз; 4) самоконтроль; 5) самооцінка.

Самозобов'язання – це перелік добровільно взятих учнем завдань самому собі на певний період часу. Наприклад, учень дає обіцянку батькам, що він буде доглядати за квітами, прибирати своє ліжко, водити молодшого братика в садок тощо. Зобов'язання такого типу записуються в режим дня. З віком зобов'язання учня ускладнюються.

Самозобов'язання визначається як колективне та індивідуальне.

Колективне самозобов'язання може виступати у вигляді спільних зобов'язань, що їх одночасно беруть на себе учні класу (групи), сумлінно виконують частину своєї роботи. Предметом таких зобов'язань повинні бути актуальні на певний час проблеми життя класу: «Не запізнюватися на уроки», «Сумлінно виконувати домашнє завдання», «У нас не списують», «У класі завжди чисто» тощо. Такі зобов'язання мають схвалюватися всіма учнями класу, або абсолютною більшістю, і лише після цього можна вважати, що вони набули сили закону для всього класу. Після виконання одних зобов'язань додаються нові, дещо складніші. Систематична послідовна робота над колективними зобов'язаннями сприяє згуртованості класного колективу, допомагає учням розробити власну систему самовиховання.

Індивідуальне самозобов'язання – це друга форма самозобов'язання в системі самовиховання, коли учень самостійно, або з допомогою чи за рекомендацією вчителів, батьків, друзів бере на себе певні зобов'язання. При цій формі самозобов'язання потрібна особлива допомога учителя, батьків, що стає можливим лише за умови високої міри довірливості, доброзичливості, відвертості, яка визначає стосунки вчителів та учнів. За таких умов можна здійснити індивідуальну допомогу вчителя у плануванні учнем самовиховання.

Наприклад, учень переконався, що в нього не вистачає організованості, тому він бере на себе такі зобов'язання:

- не братися одночасно за кілька справ;
- чітко дотримуватися режиму дня;
- не витрачати часу даремно;
- завжди виконувати свої обіцянки.

Інший учень наполегливо прагне навчитися володіти собою, тому він самостійно чи з допомогою вчителя розробляє такі зобов'язання:

- 1. не грубити старшим;
- 2. не ображатися через дрібниці;
- 3. не давати волі рукам;

³ Ушинский К.Д. Сборник сочинений. Т.2 – М., 1952. – С. 27

4. не опускати руки при невдачах тощо.

Знання програми самозобов'язання та довірлива доброзичлива допомога вчителя – одна з важливих умов ефективної реалізації прийнятої учнем програми.

Самозвіт – це критичний погляд особистості на пройдений шлях за певний період. Цим прийомом користуються регулярно у вигляді особистих самозвітів, звітів перед батьками, учителем, колективом класу. Самозвіт як прийом самовиховання привчає учнів звітувати самому собі та іншим у своїх діях і вчинках, може виступати для ровесників засобом обміну позитивним досвідом. Самозвіт підвищує відповідальність учня за власні справи, привчає відповідати за дії та вчинки. Важливу цінність має звіт учня перед сімейним колективом.

Самоаналіз – це роздуми школяра стосовно власної діяльності та поведінки за час дії самовиховання (що я можу, яка я людина, що я за товариш, що я здійснив так чи не так тощо). Самоаналіз здійснюється після закінчення процесу самовиховання, або його окремих етапів. Бажано всім, хто займається самовихованням, виконувати письмовий самоаналіз, оскільки він навчає дитину розкривати причинно-наслідкові зв'язки у своїх успіхах і невдачах, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню, складає основу для постановки нових, підвищених до себе зобов'язань. Самоаналіз – це ефективна форма регулювання особистістю її власної діяльності за конкретних умов оточуючої дійсності.

Самоаналіз є свого роду поглибленим самоспостереженням і самооцінкою власних потреб, емоцій, норм і прав поведінки.

Самоконтроль – це вміння людини стежити за проявом власних почуттів і реакцій, самостійно керувати своєю поведінкою. У самовихованні самоконтроль відіграє роль регулятора власної поведінки. Форми контролю залежно від вікових особливостей – самоперевірка, щоденник, «Куточок школяра» і т.п.

Найбільш дієвою формою самоконтролю виявилось самоспостереження – це вираження у словесній формі усвідомлення власних вчинків і переживань. У цьому контексті доречно навести слова психолога Теплова: «Людина, яка нездатна до самоспостереження, не може відповідати за свої вчинки». Очевидно, автор мав на увазі рівень самосвідомості людини.

Самооцінка і самокритика, як правило, здійснюються одночасно і передбачають критичне ставлення до себе, до своїх якостей і стану. Правильна самооцінка – це вміння учня суворо оцінювати власні слова і думки, результати своєї діяльності, поведінки, ставлення до людей, до справи, навчання.

Самооцінка: а) сприяє розвитку в дитини, вміння дивитися на себе «збоку»;

б) породжує почуття незадоволення, що підвищує вимогливість до самого себе;

в) виявляє власні об'єктивні критерії оцінювання своїх якостей, вчинків, поведінки (сприяє переборенню як недооцінки, так і переоцінки власних реальних можливостей).

Отже, самооцінка допомагає зважити та оцінити власні можливості, подивитися на себе нібито «збоку», дати об'єктивну оцінку своїх якостей, викликати почуття задоволення або незадоволення своєю поведінкою.

Важливо навчити учня об'єктивно оцінювати себе, власну поведінку, не завищувати і не занижувати свою самооцінку, не переоцінювати себе.

Самовихованню молодших школярів сприяють: приклад старших братів і сестер, батьків, учителя; чітко спланований робочий день учня у школі й дома; справедливий розподіл обов'язків серед членів сім'ї та всього дитячого колективу під час підготовки і святкування визначних дат, педагогічний взірць і прагнення наслідувати його. Крім того, самовиховання активізує й постановка перспективи, яка забезпечує атмосферу радісного очікування.

Для того, аби процес самовиховання став ефективним, його потрібно систематично підкріплювати не лише в школі, а й дома. Саме в сім'ї учень проводить більшу частину часу, отже, саме в колі рідних його поведінка невимушена. Досвід свідчить, що самовиховання учня стає значно ефективнішим, якщо у ньому беруть участь не лише вчителі, а й батьки.

Зважаючи на викладену вище обставину, вчителі початкових класів та класні керівники повинні пояснити батькам про користь самовиховання і залучати їх до організації самовиховання в домашніх умовах. На батьківських зборах та під час індивідуальних зустрічей з батьками вчителям необхідно розкрити сутність самовиховання, його важливу роль у вихованні, домогтися аби батьки зрозуміли користь від проведення такої роботи з дітьми.

Ще одна важлива деталь організації самовиховання дітей у сім'ї полягає в тому, що батьки повинні знати про самозобов'язання своїх дітей, допомагати, а в разі потреби й контролювати хід виконання ними зобов'язань. Слід виробити єдиний підхід до цієї справи у діяльності школи, учнів і їх батьків.

Організовуючи самовиховання, його організатора повинні розуміти і керуватися психолого-педагогічними дослідженнями про основні ступені (етапи) формування особистості:

- Стимул (зовнішній вплив). Ним може бути: діяльність певної особи, або окрема її властивість, моральне правило, літературний образ, педагогічний взірць, а також випадковий вплив – позитивний або негативний. У всіх випадках стимул сприймається, перероблюється дитиною і одержує певну оцінку.

- Мотив (внутрішній збудник). Формується у процесі свідомості і прийняття стимулу та може перетворюватись в акцію.

- Вибір програми дій і форми поведінки.

- Реалізація мотиву в поведінці і перехід її у звичку, що здійснюється у процесі різних видів діяльності як наслідок неодноразових повторень.

- Перетворення звичної форми поведінки у властивість особистості.

Завдання полягає в тому, щоб всі причетні до самовиховання глибоко володіли методикою його планування та реалізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Теорія і методика виховання в школі. За ред. Г.І.Щукіної. – К.: «Вища школа», 1977.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М.: «Просвещение», 1985.
3. Гордин Л.Ю. Поощрение и наказание в воспитании детей. – М.: «Просвещение», 1971.
4. Макаренко А.С. Методика виховання. Твори. - Т.5. К.: «Радянська школа», 1954:
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. - Т.2. – К.: «Радянська школа», 1976.
6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К.: «Вища школа», 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельничук Сергій Гаврилович – доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі.